

Dragica MALIĆ

Zavod za hrvatski jezik HFI, Zagreb

PRILOG ZA IZGOVOR JATA U HRVATSKOM GLAGOLIZMU

Na tekstu osnovnih kršćanskih molitava što ih je krajem 14. st. glagoljicom i latiničkom transkripcijom zapisao pariški profesor Juraj iz Slavonije razmatra se problem izgovora jata u hrvatskoj crkvenoslavenskoj normi.

Na problem o kojem ovdje govorim potakla me knjiga Franje Šanjeka *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, u kojoj se na više mjesta govori o Jurju iz Slavonije kao hrvatskoj nacionalnoj veličini iz prošlosti. Juraj iz Slavonije (Georgius de Sclavonia) rijetko je spominjano ime u hrvatskoj filologiji, za razliku od francuske, gdje o njemu ima nekoliko opsežnih monografija¹. Rođen je u Brežicama na Savi (oko g. 1355/60) i bio svećenik akvilejske dijeceze, pa to neke istraživače navodi na misao da se radi o Slovencu, a pod *Sclavonia* da se ima razumjeti Sloveniju². Ostavit ćemo po strani geopolitičke odnose u 14. st. i to da li se Juraj rodio kao Slovenac ili kao Hrvat³. Na temelju njegovih zapisa u rukopisnom kodeksu br. 95 gradske knjižnice u Toursu, gdje je kao kanonik i penitencijar boravio posljednjih dvanaestak godina života i umro (g. 1416), vidi se da je po obrazovanosti i po duhovnoj opredijeljenosti bio Hrvat. Vjerojatno kao profesor pariške Sorbonne (negdje u zadnjem desetljeću 14. st.) zapisao je radi poučavanja francuskih studenata prvu poznatu malu glagoljašku početnicu. U njoj se nalazi glagoljička azbuka s latiničkim nazivima i transkripcijom glagoljičkih slova (po francuskom pravopisu) te brojnim vrijednostima pojedinih slova, uz napomenu: »Iste alphabetum est chrawaticum«. Slijedi nekoliko osnovnih molitava: *Očenaš, Zdravo, Marijo*,

¹ Osnovni podaci i literatura o Jurju iz Slavonije nalaze se u radovima: Premuda 1912, Kos 1924, Šanjek-Tandarić 1984, Šanjek 1988.

² Premuda 1912; Kos 1924:383; Katičić 1979:225.

³ *Sclavonia* je u srednjem vijeku često označavala čitav južnoslavenski prostor (kao opreka Romaniji i Germaniji), a akvilejska je dijeceza u vremenu o kojem se govori graničila sa zapadnim dijelovima zagrebačke biskupije (za ovaj drugi podatak v. Šanjek-Tandarić 1984:3).

Vjerovanje nicejsko-carigradsko, *Vjerovanje apostolsko* i ponovno nazivi glagoljičkih slova, ovaj put glagoljicom. Početak psalma *Pomiluj me, Bože* (ps. 50) napisala je neka druga, manje vješta ruka⁴, pa je vjerojatno to razlog da se taj prilog ne navodi ni u jednom citiranju Jurjevih zapisa⁵, premda bi za jezičnu analizu koju ovdje namjeravamo provesti bio zanimljiv. Osim toga, tu se nalazi i više bilježaka zapisanih Jurjevom rukom: latinsko-hrvatski popis hrvatskih biskupa⁶, latinska bilješka⁷ da je »hrvatski biskup bio prvi koji je poznavajući oba jezika, kako latinski kao i hrvatski, slavio misu na jednom i drugom jeziku, kako bi smatrao uputnim«⁸, bilješka: »Istria eadem patria Chrawati«, te hrvatski latinički zapis u kojem se spominje Pavao iz Krbave i neki Križanić, također Krbavčanin⁹, nazivi dana u tjednu i nazivi mjeseci, te neke druge bilješke. Sve se Jurjeve bilješke, kao i bilješke napisane drugom rukom u njegovu kodeksu (vjerojatno Pavla iz Krbave), odnose na Hrvatsku i Hrvate, pisane su ili latinskim ili hrvatskim jezikom, i to čakavštinom¹⁰, koja je u ono doba imala status hrvatskoga književnog jezika.

Preciznu paleografsku analizu Jurjevih zapisa i ostalih hrvatskih zapisa u Jurjevu kodeksu napravio je M. Kos (1924). Njegova je ocjena važnosti latiničke transkripcije glagoljičkih tekstova: »Njegovo početje podati slovanske glasove z latinico je bilo teško in je v području srbo-hrvatskega jezika, k kateremu že lahko prištevamo naše tekste, skoraj brez znane dotakratne primere.«¹¹ Ta će latinička transkripcija biti polazište za analizu u naslovu naznačena problema; izgovorne vrijednosti jata u tradiranim tekstovima hrvatske crkvenoslavenske redakcije.

Hrvatski se liturgijski glagoljički tekstovi 14. st. odlikuju njegovanom jezičnom normom hrvatske crkvenoslavenske redakcije. Glagoljičke pak molitve napisane Jurjevom rukom pripadaju korpusu osnovnih molitava koje treba znati svaki vjernik, pa je utjecaj živoga narodnog jezika nesumnjiv. Za ovu ćemo prigodu ostaviti po strani međusobni odnos jezičnih elemenata koji se u navedenim molitvama isprepleću. U

⁴ Prema M. Kosu (1924:375) Pavao iz Krbave, koji je zapisao ćiriličku i glagoljičku kurzivnu azbuku i neke druge bilješke u navedenom Jurjevu kodeksu.

⁵ Kos 1924:389–391; Šanjek–Tandarić 1984:41–45; Šanjek 1988:338–339.

⁶ Nazivi biskupa su hrvatski: *krbavski*, *tninski*, *krčki*, *Split*, *Šibenik*, *zadrski*, *nenski* (!), *rabski*, *osorski*, *senjjski*. Prema navedenoj literaturi to bi imale biti biskupije u kojima je bilo dopušteno glagoljanje, premda nijedan od istraživača ne navodi tekst iz kojega bi se to jasno vidjelo.

⁷ Prema Kosu (1924:388) odnosi se na krbavskoga biskupa, a prema Šanjeku (1988:104) na hrvatskoga biskupa općenito.

⁸ Prijevod F. Šanjeka (Šanjek–Tandarić 1984:6).

⁹ Kos 1924:386, 388.

¹⁰ Izuzeci su možda jedino nazivi za dane: *pondelek*, *torek*, *čretk* (!!) graf. *chscretk*), koji mogu biti slovenizmi, ali i hrvatski kajkavizmi; *sabota* je mogla pripadati i kajkavštini i čakavštini (u *Žićima svetih otaca*, npr., ima *sobola*), a nazivi mjeseci oni su koji su se upotrebljavali na čakavskom području (i u glagoljičkim tekstovima: *jenvar*, *pervar*, *maráč*, *april*, *maj*, *jun*, *juli*, *avgust*, *sektebar*, *oktebar*, *novembar*, *dektebar* (v. AR pod navedenim riječima).

¹¹ Kos 1924:380.

svojoj osnovi one su ipak crkvenoslavenske i Juraj je očito namjeravao svoje francuske učenike poučavati hrvatskoj crkvenoslavenskoj normi. To pokazuju, među ostalim, riječi s jatom u latiničkoj transkripciji molitava.

E. Hercigonja navodi kako je »u literaturi prihvaćeno kao notorno da je u tradiranom crkvenoslavenskom redakcijskom jeziku liturgijskih knjiga izgovor *ě* bio ekavski. Na to se npr. pozivao i L. Jakubinski pri objašnjavanju ekavskih dubleta (t. oblika kod kojih se fonacija *ě* ne podudara s njegovim pravilom) u jeziku novljanskih listina i zapisa 13–16. stoljeća«¹². Isto mišljenje zastupa i J. Vrana opisujući jezik novljanskoga glagoljičkoga blagdanara iz 1506. godine¹³. Jurjeva latinička transkripcija glagoljičkih molitava daje nam za to izričitu potvrdu.

Leksičke morfeme s jatom Juraj u glagoljičkom tekstu često piše tradicionalnim crkvenoslavenskim kraticama. Tako: *c(ěsa)rstvo*¹⁴ – *cessarastwo* ON, *c(ěsa)rstviju* – *cessarstviou* VN, *č(lově)kь* – *tsloweke* VN, *d(ě)vo* – *divo* ZM, *d(ě)vi* – *deui* VA, *s(vě)tb ot s(vě)ta* – *swet od sweta* VN, *v(ě)čnom'* – *wetsnom* ZM. Glagoljički grafem *ě* piše se u primjerima: *grěhovь* – *grechov* VN, *grěhov'* – *grehou* VA, *věki* – *veki* VN, *věruju* – *veroiu* (!) VA (2×). Češći su primjeri s refleksom *e*: *čreva* – *czreva* ZM, *ispovedaju* – *yspowedaiou* VN, *sedit'* – *sedit* VA, *večni* – *wetschny* VA, *vekь* – *vek* VN, *veruju* – *veroiv* (!) VN. U glagoljičkom tekstu najrjeđi su primjeri s ikavskim refleksom jata: *crikavь* – *crikau*, *szrikav* VA, VN, *grišnih'* – *grieschnich* (!) ZM, *hlib* – *hleb* ON.

Od tvorbenih morfema s jatom zastupljen je samo jedan: *-dě*, i to napisan u obje grafijske verzije s *e*: *sade* – *sade* ('ovdje') ZM.

U obličnim morfemima s jatom nema primjera za grafem *ě*. Isprepleću se primjeri s ekavskim i ikavskim refleksom s primjerima morfoloških analogija. Tako u imeničkoj deklinaciji L jd. m. r. *v' životi* – *v' sivoti* ZM, ali *pri ... Pilate* VA; L jd. ž. r. *na z(ě)mlji* ON, ali u latiničkoj transkripciji *na zemlje* (= *na zemle*); L mn. sr. r. *na nebesihь* – *na nebeseh* ON pored *na nebeski* (!) – *na nebessi* ON; u zamjeničkoj deklinaciji GA mn.: *v'seh'*, *v'sih'* – *vsech*, *vzech* VN. Od glagolskih oblika s jatom potvrđeno je samo 3. l. jd. imperf. *biše* – *bisse* VN, te jedan primjer s jatom na mjestu etimološkoga *e* u ptc. pas. *pogreběнь* – *pogreben* VA. Time bi bili iscrpljeni svi primjeri s jatom u molitvenim Jurjevim tekstovima.

Primjeri s jatom u leksičkom morfemu pokazuju izrazitu pretežitost ekavskoga refleksa i u glagoljičkom, a osobito to vrijedi za latinički tekst. To je očito norma koje se Juraj nastojao držati. Ali kako nema tekstova u kojima ne bi bilo proboja živoga narodnog jezika, nije takav ni Jurjev. Njemu se potkrada govorni ikavizam i u glagoljičkom tekstu: *hlib* ON, *grišnih'* ZM, ali on ih u latiničkoj transkripciji ispravlja:

¹² Hercigonja 1983:4, bilj. 8.

¹³ Vrana 1951:117,121.

¹⁴ Uz glagoljičke primjere (transliterirane latinicom) slijedi latinička Jurjeva transkripcija (citiranje prema Šanjek–Tandarić 1984:12–23), a iza primjera navode se kratice za molitve: ON – *Očenaš*, ZM – *Zdravo, Marijo*, VN – *Vjerovanje nicejsko-carigradsko*, VA – *Vjerovanje apostolsko*.

chleb, grieschnich (gdje ono *ie* ne treba tumačiti primjerom ijekavskoga izgovora, nego pisarskom pogreškom: najprije je napisao narodni izgovor *i*, a onda se sjetio i odmah ga ispravio crkvenoslavenskim *e*). Riječ *crikav* napisao je u ikavskom liku u obje grafijske verzije, ali za nju možda i nije znao da se radi o hrvatskom dijalekatskom liku s jatom (< *crěkъvъ*). U crkvenoslavenskom ta je riječ imala na mjestu slijeda *rě* slogotvorni *r* i obično se pisala s titlom koja je prekrivala upravo taj segment. Osim toga primjera u latiničkom je tekstu jedini ikavizam *đivo* ZM za glagoljičko *d(ě)vo*. Svi ti ikavizmi imaju pravilan refleks jata po Jakubinski–Meyerovu pravilu za ikavsko–ekavske čakavske govore. U jedinom tvorbenom morfemu s jatom (prilog *sade*) ekavski refleks nije u skladu s navedenim pravilom. U morfologiji situacija je malo zamršenija: u imeničkoj deklinaciji u L jd. ne mora biti riječ o refleksu jata nego o analoškom izjednačavanju palatalne deklinacije s nepalatalnom. Ipak primjer *pri ... Pilate* VA pokazuje da pisac inzistira na ekavskom refleksu jata. Primjer *na zemli* ima etimološki *i* u nastavku, ali ga pisac u latiničkoj transkripciji ispravlja u *na zemlie* (= *na zemje*) prema *-ě* u nepalatalnoj deklinaciji. U ovom primjeru moglo bi se raditi i o utjecaju Jurjeva domaćeg (kajkavskog/slovenskog?) govora. U L mn. *na nebesihъ* – *na nebeseh* glagoljički primjer ima domaće izgovorno *-ih* (prema *-ěhъ* iz glavne *o*-deklinacije); *-eh* u latiničkoj verziji očito je inzistiranje na ekavskom izgovoru jata. U zamjениčkoj deklinaciji u glagoljičkom tekstu ima jednom *v'sih'*, koje u latiničkoj verziji ispravlja u *vzech*, pored *v'seh'* – *vsech* u istoj molitvi. Glagolski oblik *biše*, kao vrlo frekventan, ušao je u obje verzije teksta iz narodnoga govora.

Primjeri s napisanim ekavskim refleksom u glagoljičkom tekstu i latinička transkripcija u kojoj izrazito prevladava ekavski refleks i u leksičkim i u gramatičkim morfemima pokazuju da je naš zapisivač nastojao slijediti i predočiti tradirani crkvenoslavenski ekavski izgovor jata, dok mu se iz živoga narodnoga govora samo izuzetno potkrada ikavski refleks, i to češće u glagoljičkoj verziji, koju onda u latiničkoj uglavnom ispravlja.

Ima i riječi s jatom u ostalim Jurjevim zapisima. S ekavskim su refleksom: *ne trebe* (< *ně trěbě*), *spovednik*, *sreda*, a s ikavskim: *zapriti*, *nedilj(a)* (graf. *nedile*)¹⁵. Osim *ne trebe* ti primjeri imaju pravilan ikavsko–ekavski refleks po Jakubinski–Meyerovu pravilu, kao što su po tom pravilu pravilni i ikavizmi molitvenih tekstova. Sve to pokazuje da je temeljno obrazovanje Juraj (prije svoga odlaska u Pariz oko 1378. g.) stekao negdje na hrvatskom glagoljaškom prostoru gdje se u narodu govorila ikavsko–ekavska čakavština, da je u Parizu poučavao hrvatsku glagoljicu i da prema tome pripada hrvatskoj kulturnoj sferi.

Literatura

Hercigonja, Eduard. 1983. Prilog istraživanju ikavsko–ekavske zakonitosti u čakavštini 15. stoljeća (na građi iz Petrisova zbornika iz god. 1468.). *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 18(1984), 1–42.

¹⁵ Primjeri se navode prema: Kos 1924:380.

- Kos, Milko. 1924. Slovanski teksti v kodeksu 95 mestne biblioteke v Toursu. *Slavia* 3(1924), 370–391.
- Premuda, Vinko. 1912. O Slovencu Jurju, kanoniku penitencijaru crkve tourske u XIV. vijeku. *Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku* (1912), 40–42.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* 1880–1976. Zagreb : JAZU (kratica AR).
- Šanjek, Franjo i Josip Tandarić. 1984. Juraj iz Slavonije (oko 1355/60–1416.) profesor Sorbonne i pisac, kanonik i penitencijar stolne crkve u Toursu. *Croatica christiana periodica* 13(1984), 1–23.
- Šanjek, Franjo. 1988. *Crkva i kršćanstvo u Hrvata. 1. Srednji vijek*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost. (Priručnici — Biblioteka Centra za koncilski istraživanja), 177–181, 335–339.
- Vrana, Josip. 1951. Hrvatskoglagoljski blagdanar. Studija o pravopisu, jeziku i podrijetlu novljanskoga rukopisa iz godine 1506. *Rad JAZU* 285, 95–179.

CONTRIBUTION À LA PRONONCIATION DU *jat* DANS LE GLAGOLISME CROATE

Résumé

On soumet à l'analyse les reflets du *jat* dans les prières et les écrits de Georgius de Sclavonia de la fin du XIVe siècle se trouvant dans le code manuscrit 95 de la Bibliothèque Municipale de Tours. Ayant évidemment l'intention de faire apprendre l'écriture glagolitique croate et la langue de la rédaction croate du slavon ecclésiastique, Georgius avait dressé un bref abécédaire glagolitique contenant les noms de lettres et les prières usuelles chrétiennes en les faisant suivre d'une transcription en caractères latins selon l'orthographe française. La thèse qu'on trouve dans la littérature et selon laquelle le *jat* dans les textes du slavon ecclésiastique croate aurait eu la valeur de *e*, trouve sa confirmation explicite dans la transcription latine de Georgius. Cherchant à représenter la prononciation du texte glagolitique, dans la majorité des exemples Georgius représente le *jat* par le graphème *e*. Cette prononciation est parsemée d'ikavismes de la langue vivante populaire (selon la règle Jakubinski–Meyer, à laquelle correspondent les reflets ikavo-ekaves du *jat* dans les autres écrits de Georgius). Ceci nous prouve que Georgius avait reçu ses connaissances élémentaires dans un milieu glagolitique croate dans une région čakave ikavo-ekavienne et que — par conséquent — il appartient au domaine culturel croate et non pas à la sphère slovène comme l'ont soutenu quelques chercheurs.